

ons nog steeds behelpen met de editie die J.F. Willems in 1843 bezorgde, een editie weliswaar naar de autograaf, maar toch zeer onkritisch. De uitgave van 1843 is gelukkig te vinden op de site van de onvolprezen *Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren* (zie www.dbnl.org). Het is wel wat omslachtig om deze editie op het scherm te hebben naast de lijst van de 'bewegingen' (de toevoegingen, omissies, verbeteringen enzovoorts) die op de cd-rom in een pdf-bestand wordt meegeleverd. (Een facsimile van het handschrift op de cd-rom was wel zo handig geweest.) De argumentatie van de auteur overtuigt, maar is zoals gezegd uitsluitend gebaseerd op de veranderingen die de auteur aanbracht in zijn tekst, en de veranderingen die zijn opdrachtgever, Petrus de Thimo, daaraan toevoegde. Bij herhaling wordt daarom gesuggereerd, dat er méér onderzoek nodig is naar – bijvoorbeeld – de verzen die kennelijk in de vorm waarin ze in de autograaf terecht zijn gekomen voldeden, of naar de vergelijking tussen in die niet-gecorrigeerde delen opgenomen oorkonden en de originelen en afschriften van die oorkonden.

MARCO MOSTERT, UNIVERSITEIT UTRECHT

Nieuwe geschiedenis

Dixhoorn, Arjan van, *Lustige geesten. Rederijkers in de Noordelijke Nederlanden (1480-1650)*

(Amsterdam: Amsterdam University Press, 2009, 441 blz., ISBN 978 90 8964 104 5).

'Rederijkerscultuur was debatcultuur'. Met deze stelling, die als feitelijke constatering kan gelden maar in werkelijkheid een provocatie is, opent Arjan van Dixhoorn een van de laatste paragrafen in het zesde hoofdstuk van zijn belangrijke en overtuigende studie *Lustige geesten*, dat volgens de ondertitel gewijd is aan *Rederijkers in de Noordelijke Nederlanden (1480-1650)*.

Het boek, dat grotendeels overeenkomt met het proefschrift dat Van Dixhoorn in 2004 verdedigde, is de pendant van de studie van Anne-Laure Van Bruaene over de rederijkers in de Zuidelijke Nederlanden. De twee historici hebben grootschalig en synthetiserend onderzoek verricht naar de grootste literaire beweging uit de Nederlanden, niet vanuit letterkundig perspectief, maar vanuit het blikveld van de historicus. En dat maakt verschil. Van Bruaene heeft overtuigend laten zien hoe de rederijkerij voorkomt uit en geworteld is in de corporatieve structuur van de laatmiddeleeuwse stedelijke samenleving, en hoe de kamers sterk verweven zijn met gilden, broederschappen en processiegezelschappen. Ze spelen een centrale rol in de Bourgondische theaterstaat, komen daaruit voort en hebben aan de vormgeving ervan bijgedragen. Ook bij Van Dixhoorn krijgt dat aspect aandacht: in zijn slothoofdstuk constateert hij dat de rederijkerskamers waren toegesneden op de theatermaatschappij, en in hoofdstuk 3 beschrijft hij de corporatieve structuur van de kamers. Toch heeft er bij hem een ander oogmerk meegespeeld: Van Dixhoorn wilde laten zien dat de essentie van de rederijkerij niet gelegen is in het strikt literaire van de beweging, maar in het feit dat rederijkers een centrale rol speelden in het maatschappelijke debat van hun tijd. Literatuur was een middel, debat en scholing waren het doel.

In elf hoofdstukken beschrijft Van Dixhoorn centrale aspecten van de rederijkerij in de Noordelijke Nederlanden. Na de stand van het onderzoek te hebben besproken (hoofdstuk 1), gaat hij in op de samenleving waarbinnen rederijkers opkwamen en functioneerden (2), bespreekt hij uitvoerig de organisatie van kamers (3), gaat hij in op de sociale en politieke achtergronden van de kamerbroeders (4) en op de kamers als scholingsinstituten, niet alleen op het gebied van de letterkunde, maar ook in bredere zin (5). Centraal voor de these van Van Dixhoorn zijn de hoofdstukken waarin aandacht is voor de kamers als instellingen die een belangrijke,

en misschien zelfs centrale, rol spelen in de publieke opinievorming (6). Deze rol was niet mogelijk zonder de sterke verbondenheid van de rederijerscultuur met de theaterstaat (7), al verkeerde de dienende rol die de kamers speelden in de richting van de overheden in een kritiserende rol ten tijde van de godsdienststrijd. Aanvankelijk had de katholieke autoriteit grote moeilijkheden met de kamers, later, toen de bordjes verhangen waren, kwam juist van gereformeerde predikanten scherpe kritiek (8). In de laatste hoofdstukken laat Van Dixhoorn zien hoe de rederijers zich aan het begin van de zeventiende eeuw als het ware opnieuw hebben uitgevonden (9). Hun literaire dominantie was wellicht voorbij, al hielden ze nauwe contacten met leidende figuren uit de culturele *avant garde*, en waren hun netwerken verbonden met die van de geleerden; het ging nu, in de woorden van Van Dixhoorn, echter niet meer om literaire netwerken maar veeleer om 'kennisnetwerken' (10).

In de visie van Van Dixhoorn is de literaire cultuur van zinnespelen en refreinen niet de essentie van de rederijkerij. De literatuur is middel, geen doel. De kamers dienen ter scholing en socialisatie van haar leden. Het schrijven, voordragen en bediscussiëren van gedichten en spelen dient om de leden te oefenen in argumentatie, in welsprekendheid, in debat over sociale en maatschappelijke onderwerpen, en ook in debat over de eigen beweging. De felle discussies over de status en het bestaansrecht van de rederijkerij in het begin van de zeventiende eeuw, vaak opgevat als doodsklacht van een voorbijgevoerde beweging (een nog altijd breed gedragen opvatting waartegen Van Dixhoorn scherp stelling neemt), vormen voor Van Dixhoorn, juist een bewijs voor de vitaliteit van de rederijkerij. Ze nam afscheid van oude vormen – het refrein en het spel van zinnen – maar verdween zeker niet. De sterke verschriftelijking van de literaire communicatie had ook gevolgen voor de rederijkerij, en rederijers zochten andere middelen om aan het debat deel te nemen, maar de kamers bleven bestaan, en hadden

tot ver in de zeventiende eeuw een belangrijke positie in culturele en intellectuele netwerken in het Noorden. Van Dixhoorn laat dit bij voorbeeld heel mooi zien voor steden als Leiden, Haarlem en Middelburg. Het verhaal over instituties, dat in een boek als dit volop aandacht krijgt en moet krijgen, wordt daar wel heel nadrukkelijk het verhaal van individuen: betrokken burgers die een rol op het toneel van de publieke meningsvorming spelen. De verhalen over deze actanten en de teksten die ter sprake komen bieden stuk voor stuk de aanzet tot nieuwe studies. Bij zijn poging om te laten zien hoe centraal de rol van rederijerskamers is geweest en gebleven tot ver in de zeventiende eeuw, wijst Van Dixhoorn op belangrijke connecties tussen de verschillende netwerken van geleerden, 'vernunftelingen', rederijers en anderen, en hiermee onderbouwt hij zijn centrale stellingen vaak overtuigend, al wil hij soms meer suggereren dan de feiten toelaten. Maar hoe dan ook: als aanzet tot een nieuwe kijk op de rederijkerij, en als uitnodiging tot verder onderzoek, is hij hiermee zonder twijfel effectief. Op deze plaats is het goed te wijzen op het feit dat ik in 2005 al een artikel wijdde aan de proefschriften van Van Dixhoorn en Van Bruaene in de *Academische Boekengids* (afl. 51, juli 2005, 10-12). Mijn oordeel over Van Dixhoorns proefschrift was toen veel minder positief dan het nu is. Dat zal samenhangen met een ontwikkeling in mijn opvattingen, maar mogelijk ook met het feit dat de toon van het gepubliceerde boek minder polemisch is dan die van het proefschrift (al heb ik beide niet zo uitvoerig vergeleken dat ik dit heel stellig kan beweren).

Eén aspect had wat mij betreft echt niet afwezig mogen zijn, en dat is de nadrukkelijke vergelijking met de Zuidelijke Nederlanden. Wie de studies van Van Bruaene en Van Dixhoorn leest, ziet dat er veel overeenkomsten zijn tussen Noord en Zuid. Rederijerskamers in het Noorden zijn opgericht naar voorbeeld van die in het Zuiden, de toonaangevende literaire genres zijn dezelfde, en zowel in Noord als Zuid worden wedstrijden gehouden, zijn er zotten,

en spelen de kamers zowel een rol in stedelijke propaganda als in het debat over nieuwe maatschappelijke en godsdienstige ideeën. Maar ondertussen zijn er maar weinig directe contacten, en zijn er toch ook opvallende verschillen. Zo is de rol van dorpskamers in het Noorden veel groter dan in het Zuiden. Herhaaldelijk heb ik me afgevraagd hoeveel van die verschillen samenhangen met het onderscheid in aanpak van beide onderzoekers, en waar nu de werkelijke verschillen en overeenkomsten liggen. Een studie over 'Rederijkers in Noord en Zuid' is daarom wat mij betreft het belangrijkste desideratum van het project waaruit beide studies zijn voortgekomen.

JOHAN OOSTERMAN,
RADBOUD UNIVERSITEIT NIJMEGEN

Cazes, Hélène (ed.), **Bonaventura Vulcanius, Works and Networks: Bruges 1538-Leiden 1614** (Brill's Studies in Intellectual History 194; Leiden, Boston: Brill, 2010, xiii + 489 pp., ISBN 978 90 04 19209 6).

Voici un excellent livre, riche et bien fait, qui réunit une série de contributions (19), toutes de grand intérêt, dues à des spécialistes aux compétences judicieusement choisies pour l'occasion. Cette publication est le fruit d'un séjour de recherche effectué par l'éditrice du recueil, Hélène Cazes, à l'Institut Scaliger, en vue d'étudier l'important fonds Vulcanius conservé à la bibliothèque de l'Université de Leyde, soit la majeure partie des manuscrits, documents et papiers de Bonaventura Vulcanius, acquis dès l'année de sa mort auprès de son frère par la bibliothèque, en même temps qu'une grande partie de ses livres.

Bonaventura Vulcanius méritait pleinement une telle étude, à la fois parce qu'il s'agit d'un important éditeur de textes et collectionneur de manuscrits, mais aussi parce que certains épisodes de sa vie et certains aspects de ses convictions religieuses demeurent encore entourés de

mystère. Vulcanius apparaît, en effet, comme une figure complexe et souvent paradoxale. Hélène Cazes souligne, dans son introduction, qu'une part du mystère pourrait bien avoir été entretenue par l'auteur lui-même, qui s'est toujours présenté comme un passeur plutôt que comme un personnage de premier plan, se retranchant derrière son œuvre. Il y a aussi qu'à une époque où les antagonismes politico-religieux se manifestaient avec tant d'âpreté, il était difficile de ne pas être victime de jugements hâtifs sur ses opinions religieuses ou ses sympathies politiques (comme le remarque justement Alfons Dewitte, 247), à plus forte raison pour un humaniste amené à tisser son réseau d'amitiés savantes par delà les frontières, confessionnelles autant que politiques et géographiques.

Né à Bruges, fils d'un père érudit ami d'Erasme, le jeune Vulcanius fit ses études à Gand, Louvain, puis Cologne auprès de Cassander, le théologien catholique connu pour son irénisme. On peut supposer qu'il reçut alors une éducation catholique et ce d'autant plus qu'il entra, en 1559, au service du Cardinal Franciscus de Mendoza y Bobadilla, comme secrétaire et bibliothécaire, à Burgos, puis à la mort de celui-ci, passa au service de son frère, à Tolède, en 1566. Il revint aux Pays-Bas en 1571 mais on le perd ensuite de vue (sauf un passage à Cologne) jusqu'en 1574 où on le retrouve à Genève, demeurant chez le pasteur Lambert Daneau et travaillant pour l'imprimeur Etienne. Peu après, il se transporta à Bâle, où il resta jusqu'en 1577, se consacrant à ses éditions de textes et vivant de tâches diverses qu'il effectuait pour le grand éditeur Froben. En 1577, comme s'il tenait à confirmer un engagement diamétralement opposé à celui de ses premières années en Espagne, B. Vulcanius devint secrétaire de Philippe de Marnix de Saint Aldegonde (l'ami et conseiller bien connu de Guillaume d'Orange) qu'il accompagna dans diverses missions au service de la Révolte des provinces néerlandaises contre l'Espagne (A. van der Lem). L'Université de Leyde lui proposa alors un poste de professeur de grec, mais suivent